

HET RIJK VAN DE SCHAARSTE
Wim Vuijk

Eindopdracht:

Houellebecq en de 'algehele vervreemding van de maatschappij'

Wessel Poelman (S2976129)

1 april 2019

INHOUDSOPGAVE

1	Introductie	3
2	Terminologie	5
2.1	Huidige, (neo)liberale, Westerse samenleving	5
2.2	Vervreemding	7
2.3	‘Algehele vervreemding van de maatschappij’	8
2.4	Waarschuwingen algehele vervreemding van de maatschappij	9
3	De strijd van Michel Houellebecq	10
3.1	Waarschuwing 1: Liefde & Intimiteit	10
3.2	Waarschuwing 2: Geluk	13
3.3	Waarschuwing 3: Nut	16
4	Conclusie	19

VOORWOORD

Dit essay is de uitwerking voor de eindopdracht van het vak 'Het Rijk van de Schaarste'. Dit derdejaars Communicatie- & Informatiewetenschappen vak behandelde het boek met dezelfde naam van Hans Achterhuis uit 1988. In dit boek, en in het vak, werden verschillende filosofen behandeld met het thema 'schaarste' als uitgangspunt. Schaarste werd hier niet alleen toegepast op goederen of geld, maar ook op de samenleving, politiek, bestuur en macht. De gevolgen van schaarste in deze gebieden werden ook besproken. Filosofen als Hobbes, Locke, Rousseau, Marx en Foucault kwamen aan bod, waarbij Achterhuis telkens een (klein) gedeelte uit hun theorieën toepaste op schaarste.

De opdrachten bestonden voornamelijk uit het toepassen van theorieën; het denken en kijken aan de hand van de filosofen of aan de hand van de interpretaties van Achterhuis van deze filosofen. Het proberen te beheersen van schaarste kwam bijvoorbeeld bij de opdrachten over Hobbes en Locke aan bod, de gevolgen van de machten die daarbij ingezet worden werden behandeld bij Rousseau en Foucault en de gevolgen van een samenleving met en zonder schaarste werd bij Marx besproken.

De opdrachten gingen dus niet zo zeer over het behandelen van een bepaald onderwerp, meer de manier van denken en het toepassen van dat denken op verschillende onderwerpen. We waren vrij onderwerpen te kiezen, zolang je maar kon laten zien dat je het denken van de filosofen kon toepassen.

In mijn opdrachten heb ik uiteenlopende onderwerpen gebruikt, van online-privacy naar de gasboringen in Groningen; ik merkte tijdens de loop van het vak dat de onderwerpen zelf inderdaad niet het middelpunt zijn van een dergelijke, filosofische analyse. De denkbeelden van de filosofen zijn breed toepasbaar.

Zo kwam ik bij twee uitwerkingen bij de boeken van de schrijver Michel Houellebecq, die zelf ook niet zo zeer het verhaal (onderwerp) centraal zet, maar meer de denkwijze en de achterliggende boodschap van het verhaal. Ook de thema's die in zijn boeken behandeld worden, kwamen overeen met de thema's die Achterhuis aanhaalde in zijn boek. Houellebecq levert in zijn boeken vaak kritiek op de samenleving en Achterhuis beschrijft de achterliggende mechanismen in die samenleving, waar de kritiek vervolgens aan opgehangen kan worden. Mijn fascinatie met Houellebecq en zijn boeken werd hierdoor versterkt en zodoende is dit essay ontstaan.

1 INTRODUCTIE

De schaarste die Achterhuis in zijn boek *Het rijk van de schaarste: Van Thomas Hobbes tot Michel Foucault* (1988) centraal zet is toepasbaar op praktisch alle onderdelen van de samenleving. Het is een manier van kijken die de onderliggende mechanismen en motieven van de mens in een samenleving probeert te duiden, of zoals Achterhuis het stelt: 'In dit boek wil ik de idee ontwikkelen dat het verschijnsel *schaarste* aan de basis ligt van de moderne maatschappij.' (p. 12). 'Schaarste' is in deze context een zeer ruim begrip; de complete samenleving wordt meegenomen in zijn uitleg van het verschijnsel en het werkt zelfs beide kanten uit want, zo stelt Achterhuis; 'De moderne maatschappij heeft de schaarste niet overwonnen maar juist gecreëerd.' (p. 13). Concreet haalt Achterhuis bijvoorbeeld de door de regering erkende schaarste van stilte aan, maar ook (dreigende) schaarste van schone lucht. De theorieën die ten grondslag liggen aan de uiteenzettingen van Achterhuis komen van filosofen als Hobbes, Locke, Rousseau, Marx of Foucault; Achterhuis weet hun denkbeelden zo te presenteren dat ze iets bijdragen aan zijn 'vertoog van de schaarste'.

Dit essay zal een gedeelte van de door Achterhuis besproken thema's toepassen op de boeken van de Franse schrijver Michel Houellebecq. Deze introductie zal kort de opzet van het essay schetsen en de grote lijnen beschrijven waarin het boek van Achterhuis gebruikt wordt.

Veel verschijnselen, mechanismen en motieven die Achterhuis bespreekt zijn kenmerkend voor een (neo)liberale samenleving. De schaarste die overheerst en in stand gehouden wordt, de effecten van de markt en het individualistisch-georiënteerde zijn maar een paar voorbeelden die kenmerkend zijn voor deze samenleving. Dit essay zal vooral gericht zijn op deze 'op schaatste gerichte samenleving' en de (mogelijke) gevolgen daarvan die Achterhuis schetst met behulp van Locke en Marx. De economische uitleg van deze samenleving wordt niet behandeld, meer de individuele en maatschappelijke gevolgen die voort kunnen komen uit die samenleving. Een uitgebreidere uitleg van wat er precies bedoelt wordt met de (neo)liberale samenleving zal worden besproken in hoofdstuk 2.1. Hoofdstuk 2 zal in zijn geheel gewijd zijn aan het uitleggen van de interpretaties van de termen die gebruikt worden in het verdere essay.

De schaarstesamenleving die Achterhuis schetst wordt relatief neutraal neergezet. Dit contrasteert met de schets die Michel Houellebecq van diezelfde samenleving maakt. Houellebecq beschrijft veel overeenkomende thema's, maar overheersend in zijn romans zijn de waarschuwingen voor de *gevolgen* van de processen in die samenleving. Hij is sceptisch, cynisch en vaak negatief over processen als marktwerking, (massale) immigratie en de toename van concurrentie op steeds meer gebieden. Allemaal thema's waar Achterhuis, met behulp van de filosofen, het ontstaan en de achterliggende werking van beschrijft.

Misschien wel het belangrijkste punt waar de waarschuwingen van Houellebecq aan opgehangen kunnen worden, is het concept 'vervreemding'. Achterhuis bespreekt dit begrip voornamelijk in de context van de theorieën van Marx, die vervreemding zag als gevolg van het kapitalisme. Concreet paste Marx 'vervreemding' toe op, onder andere, het productiepro-

ces waarbij een arbeider steeds meer *vervreemd* wordt van het uiteindelijk product naarmate de productie verder wordt verdeeld over meerdere mensen. Het begrip wordt echter buiten Marx ook toegepast op andere terreinen en dat zal in dit essay ook gedaan worden. De uitleg die in dit verslag gehanteerd zal worden staat in hoofdstuk 2.2.

In mijn optiek kunnen de waarschuwingen en kritieken van Houellebecq opgehangen worden aan de gevolgen van ‘vervreemding’, maar dekt deze term niet helemaal de lading van het beeld wat hij van zijn karakters in de samenleving schetst. Dit beeld gaat verder dan ‘je simpelweg buitengesloten voelen’, ‘denken dat je buiten de samenleving staat’ of ‘verwijderd zijn van het productieproces’. Het is een allesomvattende en donkere deken waaronder het individu zichzelf niet meer herkent in de samenleving en daardoor ook niet meer in zichzelf. De term die ik hiervoor wil gebruiken is de ‘algehele vervreemding van de maatschappij’. Deze term heb ik al in een eerdere opdracht gebruikt, maar nog niet verder uitgewerkt. In hoofdstuk 2.3 zal ik dit begrip verder uitwerken en uitleggen.

De ‘waarschuwingen voor de gevolgen van de (neo)liberale samenleving’ die Houellebecq doet, plaats ik in dit verslag in de volgende lijn:

(Neo)liberale samenleving → vervreemding → ‘algehele vervreemding van de maatschappij’ → waarschuwing rondom Liefde & Intimiteit, Geluk en Nut

‘Liefde & Intimiteit, Geluk en Nut’ wil ik uit de boeken van Houellebecq halen en als voorbeelden gebruiken bij het beschrijven van zijn waarschuwingen. Wat ik precies versta onder een waarschuwing wordt in hoofdstuk 2.4 besproken, de uitwerking van de voorbeelden komt in 3.1, 3.2 en 3.3 aan bod. De gevolgen van die waarschuwingen worden in hoofdstuk 4 besproken, Houellebecq is namelijk niet vrij van controverses en zijn waarschuwingen zijn vaak de oorzaak van opschuddingen.

2 TERMINOLOGIE

Aangezien bepaalde termen erg breed geïnterpreteerd en toegepast kunnen worden, wil ik deze hier plaatsen in het kader van Houellebecq's waarschuwingen en kritiek. Eerst zal ik de samenleving, waar de waarschuwingen over gaan, beschrijven aan de hand van het boek van Achterhuis. Vervolgens hoe het verschijnsel 'vervreemding' hierin past. Hierna zal ik toelichten waarom ik denk dat 'vervreemding' de lading van de waarschuwingen in boeken van Houellebecq niet dekt en wat ik versta onder de 'algehele vervreemding van de maatschappij'. Ten slotte zal ik uitleggen wat ik als 'waarschuwing' herken in de boeken van Houellebecq.

2.1 HUIDIGE, (NEO)LIBERALE, WESTERSE SAMENLEVING

Achterhuis laat in zijn boek verschillende samenlevingen voorbij komen, die elk op een bepaalde manier omgaan met schaarste. Samenlevingen met een (neo)liberale, marxistische, conservatieve of populistische insteek; allemaal proberen ze de schaarste te behelzen of ze zijn juist veroorzakers van schaarste en houden deze in stand. Hoewel Achterhuis de volgende quote in de context van een economische crisis gebruikt, is deze ook toepasbaar op de redeneringen van de verschillende structureringen van de samenleving: 'Wat is een rechtvaardige verdeling van schaarse goederen?' (Achterhuis, 1988, p. 89). Deze vraag vormt de basis voor de volgende punten die ik wil voorleggen.

Houellebecq heeft in zijn boeken kritiek op de, in mijn woorden, 'huidige', Westerse, (neo)liberale samenleving. Deze termen zijn relatief onduidelijk; ze kunnen op uiteenlopende en soms tegenstrijdige gebieden worden toegepast: op politiek, economie, markt of samenleving bijvoorbeeld. Ik zal hier mijn interpretatie van deze samenleving in het kader van Houellebecq toelichten.

Het eerste kenmerk uit deze samenleving van Houellebecq is dat deze *recent* (huidig) is. Zijn boeken spelen zich allemaal af in de periode vanaf 1990 ongeveer, er zijn uitstappen naar andere periodes, zoals meer dan 100 jaar in de toekomst (*De mogelijkheid van een eiland* (2005), *De kaart en het gebied* (2010)) of juist terug in tijd naar bijvoorbeeld de jaren '60 en '70 (*Elementaire deeltjes* (1998)). Deze 'uitstapjes' tekenen echter een beeld van de *huidige* samenleving; een element uit de huidige samenleving wordt uitvergroot, een element wordt doorgetrokken tot een (mogelijke) toekomstige conclusie of een stroming die al langer bezig is wordt getypeerd in de huidige samenleving. De samenleving van Houellebecq is dus recent; voor het gemak tussen 1990 en 2025.

Het tweede kenmerk is het *Westerse* aspect van die samenleving. 'Westers' en 'het Westen' blijven vage termen, maar mensen hebben vaak intuïtieve associaties hierbij. Empirisch is deze opsomming misschien niet sterk, maar kenmerken als kapitalisme, (moderne) wetenschap & technologie, industrialisering, democratie, welvaart en (vrije) markt worden vaak gelinkt aan een 'Westerse samenleving'. Houellebecq heeft kritiek op deze kenmerken en waarschuwt voor de gevolgen die deze kenmerken kunnen veroorzaken. Achterhuis bespreekt in zijn boek veel van deze kenmerken, maar noemt ze niet expliciet 'Westers'. Het hoofdstuk

over John Locke begint bijvoorbeeld met:

“Van alle moderne politieke filosofen is John Locke ongetwijfeld de succesvolste. Zijn politieke theorie heeft het meeste gehoor gevonden, ze is - en wordt nog steeds - als fundament beschouwd van veel moderne maatschappelijke en politieke instituties.” (Achterhuis, 1988, p. 67)

Vervolgens wordt die theorie ook besproken, maar meer in algemene zin (en uiteraard gekoppeld aan schaarste); waar Achterhuis aspecten van de theorieën terugziet in de ‘moderne samenleving’, kunnen we deze ook typeren als het terugzien in ‘Westerse samenleving’. Juist die eerdergenoemde kenmerken als kapitalisme, (moderne) wetenschap & technologie, industrialisering, democratie, welvaart en (vrije) markt zijn punten die Achterhuis bespreekt en waar Houellebecq kritiek op heeft.

John Locke werd al eerder genoemd en is een belangrijk grondlegger van de huidige, Westerse, (neo)liberale samenleving. Het liberale gedeelte van die samenleving kan op veel punten teruggeleid worden naar de theorieën van Locke. Het liberalisme gaat, in brede termen, uit van de vrijheid van het individu en dat ‘mensen recht hebben om te bestaan en zichzelf in leven te houden’ (Achterhuis, 1988, p. 73). Hierbij komt dat mensen, volgens Locke, ‘het recht hebben om de middelen daartoe te verschaffen’ (Achterhuis, 1988, p. 74). Dit zorgt volgens Locke voor het recht van eigendom; mensen bezitten niet alleen het recht die middelen te verschaffen, ook de arbeid die ze toepassen bij dat verschaffen bezitten ze. Deze twee aspecten gaan uit van het individu: ‘Hun arbeid [die] onafhankelijk is van de toestemming van andere mensen’ (Achterhuis, 1988, p. 74). Dit aspect uit de theorie kan weer vertaald worden naar de huidige samenleving, doordat dit een bepaalde mate van individualisme impliceert met betrekking op arbeid, maar ook op het individu zelf; ‘geen toestemming van andere mensen’. Dat de mens ‘de macht en het recht heeft om zijn eigendom tegen de inbreuk van derden te beschermen’ (Achterhuis, 1988, p. 77) sluit hier ook bij aan. Het bijbehorende huidige liberale idee dat de overheidsinvloed minimaal moet zijn, om die individuele vrijheid te garanderen, komt ook van Locke:

“Als de mens [...] zo vrij is als ik heb beweerd, als hij de absolute meester is over zijn eigen persoon en bezittingen, de gelijke van de machtigsten en aan niemand onderworpen is, waarom zou hij dan zijn vrijheid en heerschappij willen afstaan om zichzelf te onderwerpen aan de heerschappij en het toezicht van een andere macht?” (Achterhuis, 1988, p. 77)

Deze quote typeert het individualisme in de gehele liberale samenleving. Alle eerder genoemde aspecten van vrijheid, recht op eigendom en individualisme zijn ook van toepassing op de werking van de markt die Locke beschreef in zijn theorieën. De legitimatie van ‘ongelimiteerde toeëigening’ (Achterhuis, 1988, p. 88) somt dit mooi op en typeert ook de economische werking hiervan: het kapitalisme.

Het individualisme van de liberale samenleving gaat nog verder bij het *neoliberalisme*; in het kort wil het neoliberalisme nog minder (overheids)toezicht op praktisch alle gebieden en

vooral minder (of geen) toezicht op de vrije markt. De markt moet en kan zelf alles oplossen en algehele groei staat hierin centraal.

Deze uitstap naar een korte typering van een (neo)liberale samenleving helpt bij het omschrijven van de huidige samenleving waar Houellebecq over schrijft. Hij heeft niet altijd direct kritiek op het liberalisme (soms ook wel, zie 3.3), maar met deze basis in ons achterhoofd zijn bepaalde waarschuwingen te koppelen aan grotere stromingen in de samenleving; denk aan de invloed van de marktwerking, het toenemende individualisme of het oneindige toeëigenen (kapitalisme).

2.2 VERVREEMDING

Het concept 'vervreemding' wordt in verschillende gebieden gebruikt¹; juridisch betekent het 'van eigenaar wisselen' of 'overdracht van eigendom', in de opvoedkunde wordt de Engelse vertaling van term, *alienation*, gebruikt bij het 'vervreemden van het kind ten opzichte van een ouder'. In het extra materiaal van dit vak, geschreven door Wim Vuijk, staat dat 'Het concept vervreemding niet ontwikkeld, maar wel uitvoerig gebruikt en nader uitgewerkt [is] door Marx.' De uitleg die ik aan wil houden in dit essay is die van Marx, niet in het economische opzicht, meer in het kader van vervreemding bij het individu. Ik wil benadrukken dat Marx hier alleen gebruikt wordt omdat zijn uitleg van de term zich mooi leent om de waarschuwingen van Houellebecq te duiden, verdere ideeën van Marx zijn hier niet van toepassing.

Marx omschrijft vervreemding voornamelijk in relatie tot het (kapitalistische) productieproces. Wanneer bijvoorbeeld steeds meer arbeiders meewerken aan een bepaald product en het werk daardoor steeds verder opgedeeld wordt in kleine gedeelten, dan raken zij steeds verder af van het (uiteindelijke) product. Zij zien en maken bijvoorbeeld alleen een enkel boutje of moertje van een kast, maar nooit het complete eindproduct. Dit zou volgens Marx *vervreemdend* werken; mensen voelen zich niet meer verbonden met het werk wat ze doen en worden door kapitalisten mensonterend ingezet om productiekosten zo laag mogelijk te houden. Mensen weten niet meer *waarom* en *waaraan* ze werken.

Naast het productieproces gaat, volgens Marx, de vervreemding in de kapitalistische samenleving verder; mensen zien namelijk de connectie tussen de uiteindelijk kostprijs van het product en de originele grondstoffen om dat product te maken ook niet meer. In de kapitalistische samenleving zijn de prijzen voornamelijk gebaseerd op de markt van vraag en aanbod, niet per se op wat het product heeft gekost om het te maken. De markt veroorzaakt hier ook vervreemding en die vervreemding werkt volgens Marx door in de samenleving als een geheel, of zoals Vuijk het in het extra materiaal voor dit vak stelt:

¹<https://www.encyclo.nl/begrip/vervreemding>

“De arbeider, zo zou Marx zeggen, raakt vervreemd van het object dat hij maakt en daardoor vervreemdt de arbeider ook van zijn medemensen (zoals, van de kopers van het product, de eigenaar van het merk). Hij zag het als een kenmerkend aspect van de kapitalistische samenleving, waarin kapitalisten zich niet afvroegen of de arbeiders een menswaardig bestaan hadden, maar alleen interesse hadden in een zo goedkoop mogelijke productie.”

De connectie met Houellebecq komt hier nog niet duidelijk naar voren, de vervreemding van Marx blijft vooral gekoppeld aan productie en de kapitalistische samenleving. Naar mijn mening volgt Houellebecq deze lijn ook in zijn boeken, maar gaat hij nog een stap verder. De volgende quote uit een vertaald artikel van Novack (1967) komt dichterbij de connectie die ik wil maken tussen Houellebecq en vervreemding:

“De macht van de gewone burger wordt bepaald door de dagelijkse wereld waarin ze leven, maar zelfs op vlak van hun job, familie en buurt, worden ze in veel gevallen schijnbaar gestuurd door krachten die ze noch begrijpen noch controleren. ‘Grote veranderingen’ gaan aan hun controle voorbij, maar hebben desalniettemin een invloed op hun gedrag en inzichten. Het kader van de moderne samenleving maakt hen tot een onderdeel van projecten die niet van hen zijn, maar langs alle kanten worden dergelijke veranderingen aan de mannen en vrouwen van de massamenleving opgelegd, terwijl de mens hierop aanvoelt dat hij geen doel heeft in een tijdperk waarin hij geen macht heeft.” (Novack, 1967, hoofdstuk 2)

2.3 ‘ALGEHELE VERVREEMDING VAN DE MAATSCHAPPIJ’

De vervreemding die in de boeken van Houellebecq naar voren komt is allesomvattend, depressief en getuigt van een bepaalde leegte die, in mijn optiek, niet bij Marx besproken wordt. Marx schetst een duistere, kapitalistische samenleving waar het marxisme een uitweg zou kunnen zijn; er gaat een hoopvolle gedachte vanuit op het niveau van de samenleving. De samenleving zou in opstand moeten komen en er zo beter uit kunnen komen dan eerst. Houellebecq heeft ook een bepaalde ‘hoopvolheid’, die is echter meer gericht op het individu. In de voorbeelden (hoofdstuk 3) zal ik hier verder op ingaan; de karakters van Houellebecq hebben ergens, diep verborgen een soort realisatie dat ze hun problemen, qua positie in de samenleving, zouden kunnen ‘oplossen’ of ermee om zouden kunnen gaan. Door in hun leven liefde, geluk of nut te krijgen / bereiken zouden ze zich uit de problemen die ze hebben omhoog kunnen tillen. Dit is alleen niet mogelijk door de samenleving waarin ze leven en de richting die die samenleving opgaat; het is te groot om er zelf iets aan te doen. Dennis Demonpion beschrijft dit in *Houellebecq: de ongeautoriseerde biografie* als:

“Een existentieel lijden dat onlosmakelijk verboden is met de menselijke conditie [...] De romanvorm is niet geschikt voor het beschrijven van [die] onverschilligheid of leegte; er zou een plattere, bondigere en treurigere uitingswijze uitgevonden moeten worden. Houellebecq legt zich er op toe. Op meesterlijke wijze.” (Demonpion, 2006, pp. 160–161)

De karakters zijn in zekere zin vervreemd van de maatschappij en van zichzelf, ze herkennen zich niet meer in de samenleving, in hun eigen waarden of in de waarden van hun cultuur. Deze vorm van vervreemding is opslokkend en beklemmend, maar onder die donkere laag schuilt een sprankje individuele hoop. De marxistische vervreemding is daarentegen meer een typering van een probleem en presenteert daarbij een duidelijk oplossing die concrete hoop kan bieden. Ik zou hierom de vervreemding van Houellebecq, die ik al eens in een eerdere opdracht gebruikte, willen omschrijven als: 'De algehele vervreemding van de maatschappij'.

2.4 WAARSCHUWINGEN ALGEGHELE VERFREEMDING VAN DE MAATSCHAPPIJ

We hebben nu de 'huidige, Westerse, (neo)liberale samenleving', de 'vervreemding' die door het kapitalistische aspect van die samenleving optreedt en de 'algehele vervreemding van de maatschappij'. Houellebecq beschrijft deze aspecten niet alleen, hij waarschuwt voor de gevolgen van die samenleving. Hij waarschuwt voor de 'algehele vervreemding van de maatschappij' als gevolg, maar ook voor de gevolgen van die vervreemding. Soms impliciet, soms expliciet, maar vaak door een bepaald verschijnsel uit de huidige samenleving op te blazen naar een uiterste conclusie. De waarschuwing naar de samenleving toe neemt vaak de vorm van het ophouden van een pijnlijke, realistische en rauwe spiegel om vervolgens te laten zien wat logischerwijs zou kunnen gebeuren als er niets gedaan wordt aan wat we zien in die spiegel. Verschillende thema's die hij aanhaalt en waar hij voor waarschuwt kunnen uitgelicht worden, in de voorbeelden die ik noem in hoofdstuk 3 zal ik mij beperken tot drie hoofdthema's: Liefde & Intimiteit, Geluk en Nut. Deze thema's zijn erg breed en staan centraal in veel (praktisch alle) literaire werken, maar Houellebecq geeft bij elk van deze thema's een doembeeld als gevolg van de 'algehele vervreemding van de samenleving' en waarschuwt daarmee voor de gevolgen die bepaalde aspecten uit onze samenleving teweeg kunnen brengen.

3 DE STRIJD VAN MICHEL HOUELLEBECQ

De waarschuwingen van Houellebecq kunnen bijna een strijd genoemd worden. Na zijn romandebuut *De wereld als markt en strijd* uit 1994 is hij niet meer opgehouden met aanklaarten, waarschuwen en porren van de samenleving om te laten zien dat het erg mis kan gaan, en op sommige punten mis is gegaan. De ongeautoriseerde biograaf van Houellebecq, Dennis Demonpion, omschrijft het als volgt:

“Het betoog van Houellebecq is [...] bekend. De utopieën zijn dood. Er is niets meer. De cybernetica heeft de ruimte overgenomen. De wetenschap, de techniek en het grote geld zijn overal. Ze beheersen de wereld op het obscene af. De liefde heeft het laten afweten. Hij voelt zich niet opgewassen tegen dit universum. Dan rest enkel nog de macht van het woord, die hij als een virtuoos aanwendt met het doel een krachtig gif te verspreiden.” (Demonpion, 2006, p. 346)

Ik ben het aardig eens met deze observatie en de ‘strijd’ die Demonpion typeert. De liefde heeft het echter in zijn latere romans niet ‘laten afweten’. De ongeautoriseerde biografie stamt uit 2006 en heeft *De mogelijkheid van een eiland*, uit 2005, niet behandeld waarin de liefde juist duidelijk hoop biedt. Ook in zijn latere boeken komt deze hoop voorbij. Demonpion schrijft ook over ‘gif’. Ik vind dit wat ver gaan, ik snap waar hij vandaan komt en in dit essay omschrijf ik dit ‘gif’ als ‘waarschuwingen’. De sprankjes hoop die ik herken in de boeken van Houellebecq zitten voor mij nog in het woord ‘waarschuwingen’; ‘gif’ is veel destructiever en laat bijna geen ruimte voor die hoop.

Deze waarschuwing zal ik onderverdelen in drie veelvoorkomende thema’s die Houellebecq aankaart: Liefde & Intimiteit, Geluk en Nut. Deze thema’s overlappen uiteraard op verschillende punten, maar kenmerken elk een gedeelte van de samenleving waar Houellebecq voor waarschuwt. We zijn nu aanbeland bij het laatste punt van mijn redenering:

(Neo)liberale samenleving → vervreemding → ‘algehele vervreemding van de maatschappij’ → waarschuwing rondom Liefde & Intimiteit, Geluk en Nut

3.1 WAARSCHUWING 1: LIEFDE & INTIMITEIT

Houellebecq is niet vrij van controverses en vaak komt dit door de behoorlijke expliciete en ruwe beschrijvingen die hij maakt van liefde & intimiteit. Deze beschrijvingen zijn vaak onderdeel van een bepaalde strijd of zoektocht van één of meerdere karakters; van de strijd om niet ouder te worden zodat je ‘buiten de markt ligt’, tot het gekmakende effect van (te veel) seksuele prikkels; alles komt voorbij. Houellebecq heeft in *Elementaire deeltjes* laten zien dat voor hem niks taboe is en dat liefde & intimiteit zeer geschikt zijn om bepaalde waarschuwingen te doen. Deze tweede roman van Houellebecq beschrijft de levensloop van twee halfbroers, Bruno en Michel, met dezelfde moeder, die los van elkaar opgroeien. Hun puberjaren gaan gelijk met de grote seksuele revoluties uit de jaren ’60 en vooral ’70.

“In dezelfde jaren dat hij toegang tot het leven probeerde te krijgen, had iets onheilspellends de westerse samenleving in zijn greep gekregen. In die zomer van 1976 was al duidelijk dat het allemaal slecht zou aflopen. Het lichamelijke geweld, de meest volmaakte uiting van de individuatie, stond in het Westen op het punt zijn herintrede te doen in het kielzog van de begeerte.” (p. 165)

Dit is, achteraf gezien, bij beide een grote oorzaak geweest van hun ‘algehele vervreemding van de maatschappij’. Bruno wordt eerst opgevoed door zijn oma, die op een gegeven moment overlijdt als hij vijftien is. Vervolgens komt hij in een internaat waar hij gruwelijk gepest en misbruikt wordt door zijn leeftijdsgenootjes. Hij komt daarna, sinds lange tijd, weer bij zijn moeder die onderdeel is geworden van soort sekte die de nieuwe, seksuele vrijheid als uitgangspunt heeft. Bruno’s beeld van liefde & intimiteit wordt compleet verstoord en naarmate hij ouder wordt, raakt hij ook steeds verder vervreemd van wat liefde & intimiteit eigenlijk zouden moeten zijn. Hij wordt pervers, ruw en alles draait om begeerte.

Bruno’s halfbroer, Michel, gaat compleet de andere kant op. Hij groeit in dezelfde tijd op, maar stort zich helemaal op de wetenschap. Hij wordt een geniaal moleculair bioloog, maar waar het wetenschappelijk gezien geweldig gaat, gaat het qua liefde en socialiteit erg slecht. Hij is afgestompt van de wereld; compleet vervreemd van de samenleving. Hij voelt praktisch geen emoties en realiseert dit op een gegeven moment:

“Plotseling had hij het voor gevoel dat zijn hele leven zou lijken op dat moment. Hij zou menselijke emoties doormaken, soms zouden ze heel dichtbij zijn. Anderen zou geluk ten deel vallen, of wanhoop, maar niets van dat alles zou hem ooit werkelijk kunnen raken of kwetsen [...] Hij voelde zich van de wereld gescheiden door een paar centimeter leegte, die als het ware een schild of een pantser om hem heen vormden.” (p. 93)

Niet alleen de seksuele revolutie uit die tijd is oorzaak van de algehele vervreemding van de broers, de intrede van het liberalisme en het bijkomende kapitalisme dragen hier ook aan bij:

“In diezelfde tijd verspreidde de libidineuze massaconsumptie van Noor-Amerikaanse oorsprong [...] zich over West-Europa. Tegelijk met de koelkasten en wasmachines die de materiële begeleiding van het echtelijk geluk vormden, maakten ook de transistor en de pick-up furore [...] In diezelfde jaren kreeg het hedonistisch-libidineuze alternatief van Noors-Amerikaanse oorsprong steun van libertair getinte pensorganen [met als hoofdzaak]: vernietiging van joods-christelijke morele waarden, verheerlijking van de jeugd en de individuele vrijheid.” (p. 60-61)

Houellebecq schetst dus kritisch het begin van de Westerse liberale samenleving in de jaren '60 en '70. In *Elementaire deeltjes* worden de negatieve gevolgen uitgelicht van de seksuele revolutie die daarmee gepaard ging. Bruno en Michel zijn voorbeelden van uitersten die voortgebracht zijn uit die samenleving. Bruno raakt compleet vervreemd van liefde & intimiteit doordat hij er absurd veel mee bezig is en enkel de begeerte nog kan zien, terwijl Michel compleet vervreemd raakt van de liefde doordat hij zich daar niet meer in herkent en op een gegeven moment helemaal niks meer voelt. Houellebecq schetst het beeld dat beide het gevolg

zijn van de samenleving en waarschuwt daarmee voor de onderliggende processen die daar de oorzaak van zijn; zoals het afwijken van originele, morele waarden (geen waarde hechten aan huwelijk, commercialiseren van liefde) of het (extreme) gebruik van seks in marketing (als gevolg van het liberalisme en kapitalisme: concurrerende bedrijven willen opvallen en worden dus steeds extremer). Concluderend merkt Michel op:

“Het was niet helemaal hun fout geweest. Ze hadden in een vreselijke wereld geleefd, een wereld van concurrentie en strijd, van ijdelheid en geweld; ze hadden niet in een harmonieuze wereld geleefd.” (p. 304-305)

Dit laat weer die algehele vervreemding van de maatschappij zien; de karakters kunnen er niet veel aan doen, het is te groot en een extreme, onomkeerbare uitkomst is al bereikt. De waarschuwing zit in het uitwerken van die extremen, om zo te laten zien wat er kan gebeuren als wij (de huidige samenleving) niet oppassen en dat het al fout is gegaan in de jaren '60 en '70:

“Hij had medelijden met haar, vanwege de onmetelijke liefdesreserves die hij in haar voelde trillen, maar die door het leven bedorven waren; hij had medelijden en dat was misschien wel het enige menselijke gevoel waar hij nog vatbaar voor was. Voor de rest had een ijzige gereserveerdheid zich van zijn lichaam meester gemaakt. Het was een feit: hij was niet meer in staat tot liefde.” (p. 256)

Liefde & intimiteit komen ook in andere romans van Houellebecq aan bod. In *Elementaire deeltjes* is de vervreemding ten opzichte van die thema's toch duidelijk het hoofdonderwerp. In *Platform* uit 2001 gaat Houellebecq bijvoorbeeld verder in op het commercialiseren van liefde & intimiteit; als lezer volg je een gefrustreerde veertiger die een sekstoerismebureau opzet voor mannen uit Westerse landen die naar Thailand willen. Het boek is niet een betoog tegen sekstoerisme, het laat zien dat de algehele vervreemding van liefde & intimiteit in de Westerse, liberale samenleving leidt tot een bepaalde wanhoop die getemd moet worden. Het boek kan ruwweg gezien worden als een *oplossing* voor de problemen waarvoor in *Elementaire deeltjes* gewaarschuwd wordt.

In *De mogelijkheid van een eiland* (2005) speelt liefde & intimiteit ook een belangrijke rol rondom vervreemding, maar vanuit een ander perspectief. Het boek gaat over een komiek die steeds depressiever wordt als gevolg van de samenleving en zijn zelfinzicht; hij heeft bakken met geld verdient over de rug van de samenleving. Nihilistische grappen en het trappen tegen de samenleving hebben hem veel opgeleverd, maar hij realiseert dat hij alleen maar afbreuk heeft gedaan aan die samenleving zonder iets bij te dragen. Door deze vervreemding van de samenleving is hij op een gegeven moment niet meer in staat zijn relatie op gang te houden. Hier haalde hij veel geluk uit (hier ga ik verder op door in 3.2) en door het kwijtraken van die relatie daalt hij steeds verder af in zijn algehele vervreemding. Liefde & intimiteit bieden in dit boek hoop en dienen als een soort 'genezing' voor vervreemding. Maar door de samenleving wordt dat afgebroken en wordt het ook steeds lastiger om in stand te houden. Hier zijn liefde & intimiteit voorbeelden van de desastreuze gevolgen die de algehele vervreemding van de maatschappij kan veroorzaken.

Houellebecq waarschuwt dus voor de gevolgen van algehele vervreemding die zich uiten in liefde & intimiteit, met de samenleving als oorzaak daarvan. Hij waarschuwt voor de negatieve kanten van (te veel) seksuele vrijheid, de overdosis van seksueel getinte marketing en de commercialisering van de liefde. De samenleving zou volgens Houellebecq goed moeten nagaan of dit is wat we willen, dit door de extreme conclusies te beschrijven als het ongeremd zou doorgaan. Als de samenleving op een gegeven moment 'te ver heen is' op het gebied van liefde & intimiteit, dan zijn de oplossingen om daarmee om te gaan ook alleen in die richting te vinden; hier werkt Houellebecq de extreme conclusie uit in de vorm van het positieve sekstoerisme. Hoewel er veel negativiteit en rauwheid naar voren komt in de boeken op dit gebied, zie ik het zelf als een verpakte schreeuw voor het behoudt van het mooie van liefde & intimiteit; een strijd die voortkomt uit de angst om te verliezen wat we hebben.

“Die gekwelde, tegenstrijdige, individualistische en twistzieke soort met zijn grenzeloze egoïsme, die soms tot enorme geweldsuitbarstingen in staat was maar toch altijd in goedheid en liefde bleef geloven.” (*Elementaire deeltjes*, p. 339)

3.2 WAARSCHUWING 2: GELUK

'Geluk' is een onduidelijk en subjectief begrip, toch is het een belangrijk thema in de boeken van Houellebecq. Op het eerste gezicht zouden alle karakters uit de romans van Houellebecq getypeerd kunnen worden als 'ongelukkig'. Vaak zeggen karakters dit ook expliciet:

“Zij was een van die schepsels die hun leven in dienst van iemands geluk kunnen stellen en daar heel direct hun doel van kunnen maken. Dat verschijnsel is een raadsel. Het gaat gepaard met geluk, eenvoud en vreugde, maar ik weet nog altijd niet hoe en waarom het kan optreden.” (*Platform*, p. 304)

“Geluk was geen mogelijke horizon.” (*De mogelijkheid van een eiland*, p. 416)

Het ontbreken van geluk wordt door Houellebecq vaak hand in hand geschreven met de algehele vervreemding van de maatschappij. De huidige, Westerse, (neo)liberale samenleving is hier weer de veroorzaker. In *De mogelijkheid van een eiland* (2005) is het afbrokkelen en ontbreken van geluk het hoofdthema. In de roman volgen we een depressieve komiek, Daniël, uit onze tijd die vervreemd raakt van de samenleving. Dit door zijn zelfinzicht en het inzicht wat hij daardoor krijgt in de samenleving. Hij trapt tegen de samenleving aan, maakt extreem vulgaire grappen en draagt eigenlijk niets bij. Toch is hij erg populair: hij verdient miljoenen, wordt gezien als een nieuw soort humanist, krijgt veel aandacht en zijn mening over serieuze onderwerpen wordt door het grote publiek als legitiem beschouwt:

“Uiteindelijk heeft het beroep van humorist, en meer in het algemeen de *humoristische levensbeschouwing*, als grootste voordeel dat je je ongestraft als een schoft kunt gedragen en zelfs grof profijt kunt trekken uit je eigen weerzinwekkendheid, in seksuele successen dan wel in klinkende munt, dat alles met algemene goedkeuring.” (p. 18)

We volgen parallel aan de vertelling van Daniël de beschouwingen van die vertellingen van Daniël²⁴ en later Daniël²⁵. Deze latere Daniëls zijn klonen van Daniël en leven ongeveer 2000 jaar later dan onze tijd. Ze beschouwen op klinische wijze het levensverhaal van Daniël en als lezer krijg je afgewisseld het levensverhaal en de bijbehorende beschouwingen te lezen.

Daniël raakt steeds verder vervreemd van de maatschappij, hij stopt met het maken van komedievoorstellingen en ander entertainment. Dit wordt echter door het publiek opgevat als een 'dappere' zet en ze denken dat hij juist bezig is met het maken van geniaal nieuw materiaal. Zichzelf buitensluiten werkt dus alleen maar vervreemdender; hij probeert te ontkomen aan de samenleving, maar kan er niet aan ontsnappen. Uit pure verveling en als een mogelijke uitweg gaat hij naar een vakantieoord van een sekte op een eiland. Deze sekte gelooft in de komst van het eeuwige leven van de mens en werkt daar zelf ook aan via zelf gefundeerde, wetenschappelijke projecten. Daniël vermaakt zich prima in het vakantieoord, maar voelt zich nog steeds ongelukkig, wat zou het overwinnen van de dood hem kunnen brengen? Hij heeft zijn cynische stempel toch al op de samenleving geplakt en dat zou hem dan altijd achtervolgen. Toch vindt hij het fascinerend en beschrijft hij in zijn levensverhaal wat later het begin zou zijn van het menselijk klonen.

In deze korte beschrijving zitten al veel elementen waar Houellebecq voor waarschuwt; de samenleving is bezig met een soort zelfdestructie en werkt daar zelf ook graag aan mee. Dit zorgt echter voor vervreemding en het gevolg daarvan is dat mensen zich niet meer gelukkig kunnen voelen; alles wordt immers toch naar beneden getrapt en afgebroken. Waar moet je je dan nog aan vasthouden? De tweede waarschuwing zit, op de klassieke Houellebecq manier, in het uitwerken van de extremen die een mogelijk gevolg zouden kunnen zijn als er niets gedaan wordt aan die destructieve stromingen in de maatschappij. Daniël wordt uitgewerkt als een extreme conclusie van de trend die komieken volgen: steeds extremer, steeds ruwer en steeds meer afbreuk doen aan de maatschappij zonder iets bij te dragen. Daniël is uiteraard geliefd bij het publiek, maar ten koste van wat? In het boek zijn zijn grappen extreem en niet te vergelijken met de grappen die in het echt gemaakt worden; Houellebecq zet ook de grappen neer als een waarschuwing:

"Mijn grootste succes als hoofdscenarist was ongetwijfeld 'Diogenes de Cynicus'; in tegenstelling tot wat de titel kon doen vermoeden, ging het niet om een kostuumfilm. De cynici, dat is een over het algemeen vergeten punt van hun doctrine, bevalen kinderen aan om hun ouders te doden en op te eten zodra die net meer konden werken en nutteloze monden waren geworden; een hedendaagse transpositie naar de problematiek van de toenemend vergrijzing vereiste niet veel verbeeldingskracht." (p. 43)

Een waarschuwing op grotere schaal, is die van de combinatie van de destructieve processen in die samenleving. Uiteindelijk worden mensen steeds ongelukkiger en komt men erachter dat een rimpelloos (letterlijk en figuurlijk) en compleet gelukkig bestaan niet mogelijk is. De uiterste conclusie, die Houellebecq in het hele boek uitwerkt, is dat de mens beter af is als

die zichzelf vervangt als de huidige samenleving onveranderd door blijft gaan. Dat is precies waar de sekte, die Daniël volgt, hoop uit haalt; zij zijn uiteindelijk ook degenen die het klonen mogelijk maken en zij zorgen ook dat de mensen daarin gaan geloven; op een gegeven moment is de sekte de grootste kerk van de wereld. De samenleving veroorzaakt volgens Houellebecq dus vervreemding, wat vervolgens mensen ongelukkig maakt en daar werkt hij, op verschillende niveaus, de uiterste conclusies van uit. De rode draad in het boek die als genezing van het rimpelige, veelal ongelukkige leven van mensen kan dienen, is liefde. Deze zorgt ervoor dat je je niet meer zo bezighoudt met de samenleving en in een gelukkige staat van zijn verkeert:

“Tijdens het eerste deel van je leven word je je pas bewust van je geluk nadat je het bent kwijtgeraakt. Daarna komt er een leeftijd, een tweede leeftijd, wanneer je, als een periode van geluk aanbreekt, al weet dat je het uiteindelijk zult kwijtraken. Toen ik Belle ontmoette begreep ik dat ik die tweede leeftijd had bereikt. Ik begreep ook dat ik nog niet was aanbeland bij de derde leeftijd, die van de ware ouderdom, wanneer het vooruitzicht dat je het zult kwijtraken het geluk al meteen onmogelijk maakt. [...] In haar gezelschap heb ik momenten van intens geluk beleefd. Misschien was het wel voor het eerst dat ik die zo eenvoudige zin kon uitspreken: ik heb momenten van intens geluk beleefd.” (p. 149)

Hierin schuilt het dilemma; Daniël heeft in de liefde geluk beleefd, maar weet dat dat geluk tijdelijk is naarmate hij ouder wordt. Een logische conclusie zou dan 'het eeuwige leven' zijn, maar is het efficiënt, handig en moreel juist om de mens dat eeuwige leven te geven als die een emotioneel, rumoerig en over het algemeen ongelukkig leven leidt waarbij de samenleving veel van deze effecten in stand houdt? Dit morele dilemma wordt in het boek naar de koude en logische kant uitgewerkt; de klonen voelen geen emotie, alleen functionele lichamelijke pijn en hechten geen waarde aan sociale contacten zonder dat die strikt functioneel zijn. Liefde en emoties zijn compleet buiten spel gezet omdat deze niet alleen maar geluk opleveren, het *kan* dat ze intens geluk opleveren (zoals Daniël ook even ervaart), maar ze zijn ook veroorzakers van extreem ongeluk. De huidige samenleving is hier op de achtergrond weer een boosdoener; wat gebeurt er als je steeds meer afbreekt dan opbouwt of vasthoudt? Algehele vervreemding van de maatschappij met veel ongelukkige mensen als gevolg kunnen desastreus zijn voor mensen en, in het boek, voor de menselijke soort. Net als in de eerder besproken boeken van Houellebecq, is de duistere, negatieve en extreme uitwerking een waarschuwing waar hoop uit spreekt. Hoewel het soms zo overkomt, is Houellebecq niet alleen aan het trappen tegen de samenleving zoals Daniël dat doet; er is plek voor hoop.

Het effect van de algehele vervreemding van de maatschappij op geluk speelt ook in de andere romans van Houellebecq. In *Elementaire deeltjes* is het ontbreken van een gezond beeld van liefde & intimiteit, als gevolg van de samenleving, ook een bron van ongeluk. In *De kaart en het gebied* worden de gevolgen van de stromingen in de huidige samenleving rondom kunst aan de kaak gesteld. Het ontbreken van individueel geluk speelt hierbij ook een grote rol. In het boek volg je als lezer een kunstenaar die zich vervreemd voelt van de samenleving waarin kunst enkel nog uitgedrukt wordt in geld. Hij heeft connecties om in bepaalde galerijen te komen, weet mooie reclame campagnes op te zetten en weet wat verkoopt. Toch is hij

ongelukkig omdat de immateriële waarde die hij hecht aan kunst en het maken van kunst niet wordt gewaardeerd en zelfs wordt afgekeurd door de samenleving. Deze samenleving speelt ook een rol in het geluk van de hoofdpersoon in Houellebecq's debuut *De wereld als markt en strijd*, waarin een depressieve softwareontwikkelaar steeds meer vervreemd raakt van de samenleving met haar kapitalisme, bureaucratie en toenemende marktwerking op steeds meer gebieden. Dit boek bespreek ik ook in hoofdstuk 3.3. De hoofdpersoon kan niet gelukkig worden doordat hij compleet vervreemd raakt van de samenleving; hij heeft een goede baan, geld en een paar sociale contacten. Toch draait alles om geld en nutteloze processen; de liefde werkt als een financiële markt, zijn werk is nietszeggend en doelloos en de klanten die hij spreekt spelen onnodige machtsspelletjes terwijl ze met geld smijten.

Geluk is dus een veelvoorkomend onderwerp bij Houellebecq; van intens *geluk* uit de liefde tot intens *ongeluk* als gevolg van de algehele vervreemding van de maatschappij. Karakters zijn vaak ongenadig slachtoffer van de effecten van vervreemding; (on)geluk is een van die effecten. Houellebecq werkt de extreme conclusies uit van zeer menselijke ideeën over het leven en de samenleving: geld maakt niet gelukkig, liefde kan geluk brengen (maar ook ongeluk) en vaak moet je actief werken en je best doen om geluk te bereiken. In dit alles schuilt weer die hoop; de duistere en extreme uitwerkingen belichten de huidige positie van bepaalde effecten in de samenleving en in ons individuele bestaan.

3.3 WAARSCHUWING 3: NUT

We zijn nu aanbeland bij de, in mijn optiek, laatste, grote waarschuwing die Houellebecq doet als gevolg van de algehele vervreemding van de maatschappij: het verdwijnen van nut. Karakters worden in de boeken niet alleen genadeloos blootgesteld aan de gevolgen van vervreemding op gebieden als liefde & intimiteit of geluk, ook het gevoel van nut en nutteloosheid wordt ze niet bespaart. In zijn eerste boek *De wereld als markt en strijd* is dit duidelijk het hoofdonderwerp (de Engelse vertaling van het boek heeft zelfs de toepasselijke, minder poëtische titel *Whatever*).

Zoals eerder besproken, volg je als lezer een depressieve softwareontwikkelaar. De nutteloosheid die hij ervaart, als gevolg van de vervreemding van de maatschappij, werkt op bijna alles in zijn leven door; hij ziet het nut van zijn werk niet meer in, sociale relaties worden nutteloos omdat er 'nep' gedaan wordt en liefde wordt nutteloos doordat het een harde markt is geworden waar enkel jeugdigheid en aantrekkelijkheid waarde creëren en bemachtigen. Dit allemaal als gevolg van de huidige, Westerse, (neo)liberale samenleving. De hoofdpersoon schetst dit als volgt:

“In een volkomen liberaal economisch stelsel vergaren sommigen enorme rijkdommen; anderen kwijnen weg in werkloosheid en armoede. In een volkomen liberaal seksueel stelsel hebben sommigen een afwisselend, opwindend seksleven; anderen zijn veroordeeld tot masturbatie en eenzaamheid. Het economisch liberalisme is de uitbreiding van het gebied van de strijd, de uitbreiding ervan naar alle leeftijden en alle klassen in de samenleving.” (p. 106)

Het hoofdthema wat aan de hand hiervan verder uitgewerkt wordt, is de nutteloosheid en laksheid die dit creëert bij mensen als gevolg van de vervreemdende werking van die samenleving. De hoofdpersoon werkt bij een softwarebedrijf wat programma's maakt voor overheidsinstellingen, zoals het Ministerie van Landbouw. Het bedrijf heeft een nieuw softwarepakket verkocht aan dat ministerie en er moeten cursussen gegeven worden zodat de medewerkers van het ministerie ermee kunnen werken. Dit wordt de taak van de hoofdpersoon, hij moet met een (erg lelijke) collega Frankrijk door om presentaties en cursussen te geven. De hoofdpersoon had al last van vervreemding, maar deze wordt naarmate hij meer reist alleen maar versterkt en uit zich in een steeds groter wordend gevoel van nutteloosheid. Hij ziet dat zijn werk daaraan bijdraagt en stelt:

“Onder onze ogen wordt de wereld almaar eenvormiger; de telecommunicatiemiddelen zijn steeds geavanceerder [...] Menselijke relaties worden steeds onmogelijker.” (p. 20)

Op de locaties van het ministerie worden de hoofdpersoon en zijn collega vaak laks ontvangen en ontstaan frustraties vanuit beide partijen. De hoofdpersoon en zijn collega staan niet bepaald te springen om de cursussen te geven en de medewerkers van het ministerie hebben geen zin in al die nieuwe software en twee verveelde mannen die ze komen vertellen hoe het allemaal hoort en werkt. Beide partijen zijn hier dus slachtoffer van de vervreemdende effecten van de (neo)liberale samenleving; onnodige, nieuwe producten die alleen bestaan om geld te verdienen (kapitalisme) en beide partijen die ver af staan van de abstracte software (het product); in het maken ervan, maar ook in het gebruik ervan (wat een mooi voorbeeld is van de vervreemding in de ogen van Marx rondom het kapitalistische productieproces). Deze vervreemdende effecten uiten zich in het gevoel van nutteloosheid. De hoofdpersoon realiseert zich dit, maar weet ook dat hij er niet aan kan ontsnappen en er zelf aan meewerkt:

“Ik houd niet van deze wereld. Nee, ik houd er absoluut niet van. Van de maatschappij waarin in leef moet ik walgen; van de reclame word ik misselijk; van de informatica moet ik kotsen. Het enige wat ik als IT'er doe, is de wereld overspoelen met verwijzingen, controleprocedures en rationele beslissingscriteria. Het heeft geen enkele zin. Om eerlijk te zijn is het zelf nogal negatief; een nutteloze belasting van de neuronen. De wereld heeft overal behoefte aan, behalve aan extra informatie.” (p. 88-89)

Deze nutteloosheid uit zich ook op het gebied van de vervreemding van liefde. De collega waarmee hij door Frankrijk reist is erg lelijk en samen gaan ze zo nu en dan naar een bar

of discotheek. De hoofdpersoon is niet meer zo bezig met liefde & intimiteit, maar zijn collega is al begin 30 en heeft zijn maagdelijkheid nog niet verloren. Hij is actief en bijna radeloos opzoek naar een vrouw. Hier loopt hij echter tegen de gevolgen van de 'markt van de liefde' aan. Houellebecq linkt het ontstaan van die markt weer aan de huidige, Westerse, (neo)liberale samenleving; door de (extreme) marketing en toegenomen communicatiemiddelen zijn menselijke relaties steeds vluchtiger en minder inhoudelijk. Het gevolg hiervan is dat directe aantrekkelijkheid, en de bijbehorende jeugdigheid, alleen nog worden gewaardeerd en een markt creëren. De originele Franse titel van het boek omschrijft dit fenomeen mooi: *Extention du domaine de la lutte*; uitbreiding van het domein van de strijd. De markt, concurrentie en strijd uit de (neo)liberale samenleving worden op steeds meer gebieden toegepast (zoals dus de liefde) en zorgen voor vervreemding en een gevoel van nutteloosheid.

Houellebecq gaat in dit boek ook weer naar de uiterste conclusie om zo te waarschuwen voor de gevolgen van die vervreemding: de collega van de hoofdpersoon pleegt zelfmoord uit pure wanhoop en de hoofdpersoon stopt met werken en belandt in een psychiatrische instelling doordat de vervreemding in alle aspecten van zijn leven de boventoon is gaan voeren. Weer schetst Houellebecq een duister, pijnlijk en rauw uiterste waarmee hij waarschuwt voor de effecten van de huidige samenleving, in dit geval met als hoofdthema 'nutteloosheid'.

Nutteloosheid speelt vaker een rol in de romans van Houellebecq. In *Elementaire deeltjes* haalt Michel (de afgestompte broer die geen emoties meer voelt) alleen uit de wetenschap nog voldoening en een gevoel van 'nut'. Hij is zo algeheel vervreemd van de maatschappij, dat alles daarin nutteloos voelt. De eerder besproken Daniël uit *De mogelijkheid van een eiland* voelt zich naast ongelukkig ook nutteloos; zijn komedie helpt eigenlijk niemand, behalve als afleiding en negatieve uitlaatklep over de samenleving: het is nutteloos en draagt niks bij. Ten slotte herkent de hoofdpersoon uit *De kaart en het gebied* zich niet meer in de kunstwereld en ervaart hij zijn werk als steeds nuttelozer. Dat de waarde van kunst in de samenleving alleen nog maar in geld uitgedrukt wordt, wijst volgens de hoofdpersoon op een *nutteloosheid* die in de mensen is gaan leven en waardoor kunstenaars zelf letterlijk geen nut meer hebben.

Nutteloosheid is volgens Houellebecq dus ook een gevaarlijk gevolg van de algehele vervreemding van de maatschappij. Het zorgt ervoor dat alle gebieden waar mensen waarde uit zouden kunnen halen, afgebroken en 'leeg' worden. Hij waarschuwt voor het tempo en de effecten van ontwikkelingen in de maatschappij zoals marktwerking en kapitalisme. Hij schetst hierbij een realistisch en pijnlijk beeld wat naar zijn uiterste conclusie getild wordt. Toch schuilt hier weer hoop in; de karakters hebben zelfinzicht en kaarten zelf ook aan waar het misgaat; het zijn geen willoze slachtoffers van de samenleving. Vaak strijden ze ook actief tegen die samenleving uit angst dat het nóg slechter zal gaan of uit angst dat ze zullen verliezen wat ze hebben. Dat is precies wat Houellebecq, volgens mij, ook doet, er schuilt hoop en die uit zich in een soort schreeuw die de mensen weer even met de neus op de feiten (en de gevolgen) drukt.

4 CONCLUSIE

Houellebecq sluit zijn romans vaak af met de onomkeerbare gewaarwording van de karakters dat de algehele vervreemding van de maatschappij zich in hun 'zijn' heeft gevestigd:

"Ik sta midden in een diepe put. Mijn huid voelt aan als een grens, en de buitenwereld als een verplettering. Het gevoel van isolement is volledig; vanaf nu ben ik een gevangene in mezelf. De sublieme eenwording zal niet plaatsvinden; het doel van het leven is gemist." (*De wereld als markt en strijd*, p. 164)

"De [mens] was voor het eerst in de geschiedenis van de wereld in staat de mogelijkheid van zijn eigen opheffing in overweging te nemen, en die een aantal jaren later ook in praktijk wist te brengen. [...] Ook dit eerbewijs zal uiteindelijk vervagen en in het zand van de tijd verdwijnen. Toch moet een dergelijk eerbewijs ten minste één keer zijn gebracht." (*Elementaire deeltjes*, p. 339)

"De dood heb ik inmiddels begrepen; ik denk niet dat hij me veel pijn zal doen. Ik heb haat, minachting, verval en verschillende andere dingen gekend; ik heb zelfs kortstondige momenten van liefde gekend. Er zal niets van mij voortleven, en dat verdien ik ook niet; ik ben in allen opzichten een middelmatig individu geweest." (*Platform*, p. 305)

"Geluk was geen mogelijke horizon. De wereld had verraad gepleegd. Mijn lichaam behoorde me voor korte tijd toe; nooit zou ik het gestelde doel bereiken. De toekomst was leeg; hij was de berg. Mijn dromen werden bevolkt door aan doenlijke verschijningen. Ik was, ik was niet meer. Het leven was echt." (*De mogelijkheid van een eiland*, p. 417)

"[...] het gevoel van diepe verlatenheid dat zich van ons meester maakt wanneer we de afbeeldingen van de mensen die [de hoofdpersoon] op zijn aardse pad hadden vergezeld, zien verweren, verrotten en aan flarden gaan, waarbij ze zich in de laatste video's lijken te willen opwerpen tot symbool van de algehele vernietiging van de menselijke soort. Ze zinken weg, lijken nog even tegen te strubbelen, en worden dan gesmoord door de over elkaar schuivende plantenlagen. [...] De triomf van de vegetatie is volledig." (*De kaart en het gebied*, p. 339)

In dit essay heb ik geprobeerd te laten zien waar Houellebecq, volgens mij, kritiek op heeft in de huidige, Westerse, (neo)liberale samenleving en hoe hij waarschuwt voor de gevolgen van de vervreemding die optreedt door die samenleving. Ik heb geprobeerd een duidelijke, theoretische basis neer te zetten om vervolgens voorbeelden van waarschuwingen te beschrijven uit zijn boeken. De waarschuwingen uiten zich, in mij optiek, in het uitschrijven van een uiterste conclusie van die punten uit de samenleving waar hij kritiek op heeft. Ook heb ik geprobeerd te beschrijven waar, voor mij, de hoop, die verscholen zit in die waarschuwingen, naar voren komt. Houellebecq is niet alleen maar aan het schoppen tegen de samenleving (wat hem vaak verweten wordt), in zijn boeken komt een angst voor wat er *zou kunnen* gebeuren naar voren. Maar ook een angst die vreest dat we zullen verliezen wat we hebben en

dat we dat moeten koesteren.

Er kan nog veel geschreven worden over het fenomeen 'Houellebecq'. De schrijver is niet bepaald vrij van controverses en zijn 'waarschuwingen' hebben vaak effect op zijn echte leven. Zo is een ander veelvoorkomend thema in zijn boeken de angst van het islamiseren van de Westerse wereld. Een onderwerp wat ik niet behandeld heb in dit essay, maar wat ook veel te maken heeft met vervreemding ten opzichte van een samenleving en van een cultuur. Houellebecq is zelfs vervolgd voor een uitspraak van hem uit een interview rondom de publicatie van *Platform*²: "De Islam is de domste godsdienst". Hij is hiervoor vrijgesproken omdat hij impliciet *alle* godsdiensten beledigde met de uitspraak; de Islam is volgens hem de domste van alle *domme* godsdiensten. Ook in zijn boeken komt Islamisering vaak voorbij, niet altijd in negatieve zin, wel vaak met een duidelijke, sceptische houding. De zelf ook omstreden rechtsfilosoof Paul Cliteur beschrijft het in zijn boek *Bardot Fallaci Houellebecq Wilders* als volgt:

"Niet alleen de islam en moslims krijgen ervan langs in Houellebecq's romans, dat geldt ook voor de bestuurlijke en intellectuele elite van Frankrijk. Houellebecq's romans spelen allemaal in de huidige tijd en hij voert ook vaak levende personen op wier ideeën en gedrag hij laat becommentariëren door zijn karakters." (Cliteur, 2016, p. 155)

Cliteurs boek besteed veel aandacht aan de vervolging van Houellebecq om zijn uitspraak. Dit laat zien dat er veel geschreven is en wordt over Houellebecq; zijn boeken blijven interessant en lenen zich voor veel interpretaties. Cliteur stelt het als volgt:

"[...] hier schopt Houellebecq tegen heel wat schenen (ook de mijne). Zijn hoofdfiguren formuleren ook ten dele hoogst immorele standpunten. Maar - en hier wordt het interessant - zij leveren ook scherpzinnig commentaar, waarvan veel te leren valt. En wat zijn boeken zo boeiend maakt (voor wie daar ten minste voor open staat) is dat de lezer gedwongen wordt tot actief nadenken over heikele ethische kwesties." (Cliteur, 2016, p. 156)

In dit essay heb alleen de eerste vijf romans van Houellebecq gebruikt, zijn nieuwste romans *Onderworpen* (2015) en *Serotonine* (2019) zijn beide waarschijnlijk ook een bron van inspiratie voor essays en boeken. Dan zijn er nog verscheidene essays, korte verhalen en gedichten door hem geschreven; kortom er valt nog veel te zeggen over de ideeën van Houellebecq.

Om de conclusie weer terug te brengen naar het vak; ik zag in het boek van Achterhuis veel onderliggende mechanismen waar Houellebecq kritiek op geeft in zijn boeken. De schaars-tesamenleving brengt veel goede aspecten, maar er kan ook zeker kritiek op geleverd worden. Achterhuis gaf soms ook kritiek op die samenleving, maar zijn boek was niet gericht op die kritiek; het was gericht op het duiden van de schaarste die daar, volgens hem, de basis van is. Provocateurs als Houellebecq zijn nodig vind ik, om zo nu en dan een spiegel op te houden,

²<https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2017/03/de-vrijheid-van-expressie-on-trial-houellebecq>

iedereen even op scherp stellen en zo ons te laten zien waar we mee bezig zijn. De onderwerpen waarover hij ons die spiegel ophoudt zijn niet altijd negatief, er schuilt hoop in. Waarden als liefde, geluk en nut worden aan de kaak gesteld, maar Houellebecq laat ook zien dat we ze nodig hebben; we kunnen eigenlijk niet zonder ze in de huidige maatschappij. Een gefrustreerde, maar toch hoopvolle romanticus.

REFERENTIES

- Achterhuis, H. (1988). *Het rijk van de schaarste: Van Thomas Hobbes tot Michel Foucault*. Utrecht: Baarn / Ambo.
- Cliteur, P. (2016). *Bardot Fallaci Houellebecq Wilders*. Groningen: De Blauwe Tijger.
- Demonpion, D. (2006). *Houellebecq: de ongeautoriseerde biografie*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Houellebecq, M. (1994). *De wereld als markt en strijd*. Amsterdam / Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Houellebecq, M. (1998). *Elementaire deeltjes*. Amsterdam / Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Houellebecq, M. (2001). *Platform*. Amsterdam / Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Houellebecq, M. (2005). *De mogelijkheid van een eiland*. Amsterdam / Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Houellebecq, M. (2010). *De kaart en het gebied*. Amsterdam / Antwerpen: De Arbeiderspers.
- Novack, G. (1967). Marxisme en vervreemding: Deel II. Verkregen 27 maart 2019, van <https://www.marxists.org/nederlands/novack/1967/vervreemding/2.htm#2>